

JOAN VILLARROYA I FONT

VIOLENCIA I REPRESSIÓ A LA RERAGUARDA CATALANA 1936-1939

C. E. H. I.

Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Josep TERMES

Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona 1988

R. 3627

- TERCERA PART -

VALORACIÓ GLOBAL I ANNEXOS

C. E. H. I.

CONCLUSIONS

Aquest estudi sobre la violència i la repressió, no de la revolució ni de la República durant la guerra civil a Catalunya, comença el 19 de juliol. Aquest diumenge d'estiu el fracàs de la rebel·lió militar significà la desintegració quasi completa de l'aparat de govern republicà, representat a Catalunya per la Generalitat. L'apropiació d'armament per part del poble, potser el mot més adient seria l'autodistribució, i la pèrdua de la disciplina per part de les forces d'ordre públic, deixaren el govern afeblit i afavoriren l'aparició d'una sèrie de poders fragmentats. La multiplicitat de poders que es donà a Catalunya els primers mesos de la guerra queda avui en dia fora de tota discussió.

A partir del 19 de juliol hi hagué a tot Catalunya una revolució incontenible, desorganitzada, alhora plena d'ideals que abastà tots els àmbits, i un d'aquests fou el de la violència, on el conjunt de forces d'esquerra es veieren desbordats al carrer per la violència sectària, per l'oportunisme, per les venjances personals i pels aprofitats. Els delinqüents comuns sortiren de les presons, que restaren buides. El "lumpen" actuà gairebé tant com el proletariat organitzat. No hem d'oblidar que aquesta situació es donà com a conseqüència d'un aixecament militar que trencà la legalitat constitucional i desbordà el govern autònom, del qual en aquell moment depenia l'ordre públic.

En aquesta situació es desferma una onada de violència cega i repressió a Catalunya, el resultat de la qual fou que durant el període de la guerra civil moriren un total de 8360 persones. Totes aquestes morts, víctimes en gran part dels "consells de cuneta", ho foren per

[motius]

ideològics, polítics, religiosos, passionals o d'enfrontaments interns. També hi ha les morts executades per sentència dels Tribunals Populars i posteriorment pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. També s'hi han d'incloure les víctimes de la violència que es desfermà al moment de la retirada final.

Les primeres de totes aquestes víctimes foren els religiosos, en part pel fort corrent anticlerical que hi havia entre els sectors populars contra l'església a la qual acusaven d'estar a favor dels interessos de les classes privilegiades, en part per l'acusació que des de molts convents i esglésies es disparà contra el poble. Els sectors populars sempre havien relacionat l'església amb l'opressió social. Fos per aquestes causes o d'altres, el resultat fou que una veritable guerra de religió es desfermà a la reraguarda catalana a partir del juliol de 1936.

Els militars, acusats de ser els responsables directes de la rebel·lió, foren també aferrissadament perseguits, amb l'aggravant que en aquesta persecució es perdé l'oportunitat d'aprofitar els serveis de molts d'aquests militars, de caire republicà o simplement "professionals", que tan necessaris eren o serien en el transcurs de la guerra.

Els pobles de Catalunya on hi ha un índex de repressió més alt, són també els que van tenir pel mes de juliol enfrontaments armats -Solivella i Vilalba dels Arcs- o bé on un nucli important de veïns s'afegí als rebel·lats, cas de l'Espluga Calva.

A partir de setembre de 1936 i en el cas de Barcelona ciutat, moltes de les víctimes són executades al cementiri de Montcada i en menor nombre al de Cerdanyola i al de les Corts. El fet, però, és que moltes d'aquestes persones havien estat detingudes per les Patrulles de Control i portades a les presons habilitades de Sant Elies i

Sant Joan, a les quals popularment es donà el nom de Txeques. Després eren conduïdes a Montcada i executades. Casos com el del Bisbe Irurita i el dels Maristes ens ho demostren. I el darrer d'aquests foscos casos, tractat a bastament amb tota la seva terbolesa, ens indica que si el que es va fer amb els 63 supervivents de lliurar-los a la justícia s'hagués fet amb tots els detinguts, moltes d'aquestes execucions no s'haurien produït. Això és prova fefaent que aquests organismes d'ordre públic i els seus dirigents, que alhora tenien responsabilitat de govern, actuaven al marge de la legalitat (tribunals populars) i sota el seu criteri decidien directament sobre la vida i la mort de totes aquestes persones.

En cap cas no es poden atribuir aquestes morts als incontrolats, ja que de les prop de 1500 persones executades a Montcada, Cerdanyola i les Corts entre setembre de 1936 i abril de 1937, es pot datar o demostrar que foren detingudes per les patrulles o per les policies paral·leles traslladades al centre de detenció que aquestes tenien i d'allà no eren lliurades a la jurisdicció dels tribunals populars, sinó conduïdes al lloc d'execució. Entre aquestes persones n'hi ha moltes de comarques, generalment detingudes en grup, que sota la influència o informes dels comitès del lloc on residien eren executades.

La responsabilitat de totes aquestes execucions recau sobre les persones amb comandament que des d'aquests organismes d'ordre públic revolucionari, i que també eren membres d'organitzacions polítiques i sindicals alhora que participaven en el govern, no complien les ordres que sobre l'aplicació de la justícia aquest mateix govern donava.

Si sota el control i després de judici foren executades pels 4 Tribunals Populars de Barcelona creats l'octubre

de 1936, 40 persones, paral·lelament i sota el control de les Patrulles i dels seus centres de detenció i de les policies paral·leles, foren executades prop de 1500 persones. Alguns dels homes amb responsabilitats en els organismes d'ordre públic revolucionari serien jutjats per la seva tèrbola actuació a mitjan 1937. D'alguns d'aquests homes, cas de l'Eroles i l'Escorza, implicats en tots aquests afers, no se n'ha sabut mai més res. Sembla com si la terra els hagués engolit.

També caldria mesurar les repercussions de totes aquestes actuacions, i les anteriors de l'Oficina Jurídica, en la consolidació del projecte revolucionari o ans al contrari si motivaren el rebuig d'una part important de la població que veia aquest tipus d'actuacions en nom de la revolució com a actuacions ben poc revolucionàries, i se'n distanciaren per sempre més.

El rastre de totes aquestes actuacions, el percebé lúcidament Joan Peiró quan en el seu tan esmentat llibre "Perill a la reraguarda" -el títol parla per si mateix- va escriure: "Arrencar els arbres vol dir, també, evitar a sang i foc el que la venjança esdevingui arma revolucionària, els qui esgrimeixen la qual no vessen la sang capriciosament, deixen darrera seu una profunda estela de greuges, de rancúnies, d'odis, que hauran d'esclatar algun dia per a aplastar-nos i fer pols del nostre ésser físic i moral, que avui és, encara, l'encarnació d'un ideal de llibertat que tot el món admira."

Una part molt important del que passà durant aquests primers mesos de la guerra, assassinats, cementiris clandestins i comitès implicats en arbitratjats i violències, la coneixem per les pròpies investigacions ordenades pel govern autònom i dirigides des de la presidència del Tribunal de Cassació de Catalunya. El resultat de totes aquestes investigacions és força

aclaridor i al mateix temps colpidor per tots aquells ideals que representava el sector antifeixista i que foren traïts per molts que es deien més revolucionaris i antifeixistes que ningú. El descobriment de més de dos mil assassinats i la detenció de 175 persones foren el resultat de la investigació que mai no fou publicada.

Malgrat el curs de la guerra i totes les contradiccions que es visqueren en el camp republicà, sempre apareix aquesta voluntat de fer relluir la veritat de les coses i atribuir la responsabilitat dels actes a qui correspongués. Tret que destaca encara més si pensem que la justícia franquista, sovint realitzada invocant Déu, mai no va fer res semblant.

S'esmenta moltes vegades la tasca que realitzà la Generalitat en salvar i facilitar la fugida de molta gent que es veia en perill de mort. El cardenal Vidal i Barraquer és sempre l'exemple posat. Però no hem d'oblidar els centenars de persones, moltes d'elles anònimes, militants de partits i organitzacions antifeixistes, amb càrrecs a comitès i ajuntaments o sense càrrecs, que també realitzaren aquesta tasca de salvament de vides, i als quals en alguns casos costà la vida juntament amb la persona que intentaven salvar. Són "els bombers", els quals, com denunciava Peiró, no confonien ni creien que la revolució consistia a robar i assassinar, sinó que aquests actes anaven contra la mateixa revolució. Molts d'aquests "bombers" eren militants amb molts anys de lluita a l'esquena i que havien patit persecucions i condemnes contínues al llarg de la seva vida i ara que tenien el poder a les mans el volien per crear, no per destruir.

La fundació, en primer lloc dels Jurats populars i posteriorment, el mes d'octubre de 1936, dels Tribunals

populars, fou l'intent de posar fre a tota aquesta allau de violència i perquè els detinguts o acusats de feixistes tinguessin l'oportunitat de defensar-se i també perquè arreu de Catalunya la normativa i l'actuació de la justícia fos la mateixa. No oblidem que a Lleida funcionava des del mes d'agost un Tribunal Popular creat pel propi comitè local, i que precisament fins aquest mes d'octubre havia ordenat l'execució de 145 penes de mort. Un cop adaptat a la nova normativa, que també afectava la seva composició, decretà fins al mes de maig de 1937 l'execució de 83 penes de mort.

Amb molta menys duresa actuaren els altres Tribunals Populars de les altres demarcacions catalanes, i entre els de Barcelona, Girona i Tarragona, ordenaren l'afusellament de 150 persones, un centenar de les quals eren militars.

Les repercussions que tingueren les lluites dins del camp antifeixista entre les diverses forces que el formaven aporten també víctimes. Aquestes procediran del camp esquerrà, republicà, revolucionari o la conjunció de tots tres a l'hora. Són aquelles persones que s'enfronten al decurs d'una violència cega que tot ho arrasa, que creuen que la via per defensar la Generalitat, la Revolució o la guerra no pot passar per un dogmatisme inflexible quant al triomf d'un determinat ideal. És la repetida presència de persones d'esquerra mortes arreu de Catalunya, fet que es produeix durant tot el conflicte bèl·lic.

Dins aquests conflictes interns a la reraguarda són conegudes les represàlies que seguiren als "fets de maig" de Barcelona de 1937. Aquests són els de més ressò, però arreu de Catalunya, i en circumstàncies i relacions de força extremadament variades, n'hi van haver d'altres. Odis, recels i un profund desencís és també la petja que acompanyen les violències o assassinats produïts a conseqüència dels "altres fets de maig".

A partir de finals de 1937, amb el curs de la guerra clarament desfavorable a les armes republicanes, la lluita entre el creixent quintacolumnisme i el SIM es tornà cada cop més aferrissada. Centenars de persones foren detingudes i moltes d'elles jutjades pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. Les condemnes irreparables eren executades al castell de Montjuïc. Alguns d'aquests afusellats eren persones acusades d'atracaments i robatoris, com en Càndid Badal. Cal afegir, encara que contra el que és creença generalitzada, que no s'afusellà ningú més a Montjuïc després de l'agost de 1938; el mes de desembre d'aquest any foren afusellades diverses persones acusades d'atracament i robatori.

El SIM portà a terme aquesta lluita utilitzant mètodes moltes vegades il·legals i barrejats amb actes del tot condemnables, com les execucions perpetrades motu propio a les costes del Garraf. Ara bé, aquesta actuació que tantes crítiques li ha costat, no ens ha de fer perdre de vista que el SIM actuà amb eficàcia i tenacitat. Moltes de les xarxes de quintacolumnisme, les decapità i anul·là, com a molt tard, a la primavera de 1938, i el coneixement que en tenia era molt abundant i adequat. Recordem també que alguns autors sospiten que l'èxit del pas de l'Ebre fou degut en gran part a una intoxicació reeixida del SIM. I una última reflexió sobre aquest punt: si en el moment de la caiguda final de la zona Centre, pel març de 1939, molts grups de quintacolumnistes apareixen i s'apoderen d'organismes de govern en moltes ciutats, o com a mínim ho intenten, abans de l'arribada de les tropes franquistes, en el moment de la caiguda de Catalunya, aquests grups no apareixen o no donen senyals de vida per enlloc i fins que les tropes no han ocupat els pobles i ciutats no surten els seus partidaris.

Durant els anys 1937 i sobretot 1938 també s'ha de destacar la presència d'importants nuclis d'emboscats que en alguns casos arribaren a atemptar contra les autoritats locals que amb més fermesa els perseguien. Paral·lelament a aquest fenomen també s'ha de fer esment dels fugitius, és a dir, tota aquella gent que per marxar a la zona franquista utilitzava xarxes especialitzades en aquest afer. Moltes d'aquestes xarxes no tenien res a veure amb cap romanticisme ni quintacolumnisme organitzat, sinó que eren xarxes i gent que feien aquesta feina per pur mercantilisme i lucre econòmic.

L'adscripció política de les víctimes de la repressió planteja moltes dificultats, sovint és arriscada l'asseveració d'aquesta dada. Amb tot, però, la militància més sostinguda entre les que hem localitzat ens dóna, a nivell general, una presència acusada de Tradicionalistes i Requetès. Tampoc no hem d'oblidar que a nivell urbà molts dels represaliats als Sindicats Lliures també tenen aquesta militància política. Aquesta majoria d'adscripció política del tradicionalisme entre les víctimes de la repressió no ens ha d'estranyar gens, ja que el tradicionalisme, tant a nivell rural com urbà, representava l'extrema dreta tant des del punt de vista polític com social i, a més a més, era el grup més implicat en la rebel·lió. El tradicionalisme era, a moltes comarques catalanes, l'eix vertebrador de la dreta i tenia una clara actitud bel·licosa. Allà on hi ha carlins l'índex de repressió és molt elevat.

A més d'aquesta militància dels carlins, en el medi rural podem veure d'una forma clara que la repressió va dirigida contra totes aquelles persones que mitjançant el seu poder econòmic ocupaven o controlaven el poder local. La repressió és executada en raó dels càrrecs polítics que aquesta gent ocupava -alcalde, regidor,

jutge, cap de sometent- i no pas per la seva pertinença a un partit polític concret. Eren, sense cap mena de dubte, la dreta local i així ho entenien els seus repressors.

També a nivell de militància política coneguda s'ha de ressaltar el fet que entre les víctimes ben pocs del personatges polítics importants de la dreta catalana -cas de la Lliga-. Aquest fet s'explica perquè molts d'aquests personatges, molts en els seus llocs d'estiueig, pogueren salvar la vida fugint de Catalunya gràcies a la complicitat i l'ajut de les autoritats, sobretot de la Generalitat. Tanmateix, la xarxa de relacions i coneixences que els grans propietaris, industrials o terratinents tenien, facilità que poguessin amagar-se o fugir. No així els propietaris o industrials més petits que no tenien ni les relacions ni, moltes vegades, els recursos per salvar llur vida. I, a més a més, moltes vegades l'odi i la rancúnia es desfermà molt més acusadament contra els encarregats que no contra els amos. Aquests eren personatges més llunyans amb els quals gairebé mai no tenien una relació directa o quotidiana.

Les tensions i lluites socials del primer terç de segle a Catalunya, sobretot les dels anys 20 (només feia quinze anys que havien tingut lloc) i les que es produïren en el període republicà -revoltes anarquistes a les zones mineres i a localitats com Ripollet i Terrassa, els fets d'octubre i també lluites socials recents, cas dels tramviàries o treballadors portuaris- tingueren una estreta relació, en què molts elements marcats pel seu passat de repressors, de confidents, o simplement de discrepants de les línies que en aquells primers moments del període de guerra s'imposaren, fossin executats. Tot aquest conjunt d'homes clarament marcats per la seva actuació passada seria perseguit i eliminat.

Hi ha força casos concrets de cada una d'aquestes circumstàncies. Els dirigents i pistolers del lliure serien perseguits arreu de Catalunya allà on l'estiu de 1936 residien, fins i tot quan residien en localitats llunyanes i on el seu passat era desconegut. Aquest seria el cas d'executats a Tivenys i Berga. Un bon dia es presenta un escamot d'homes armats que directament van a la recerca d'aquests homes i allà mateix els executen, amb l'estranyesa dels seus convilatans. El seu passat, com a pistolers del lliure, seria després conegut. Dins aquest context hem d'esmentar el cas de Fèlix Graupera a Arenys de Munt i el seu xofer que en aquells moments residia a Tiana, un i altre amb pocs dies de diferència i dins del mes de juliol serien executats.

Homes marcats per fets repressius anteriors, en aquest cas a Sabadell, com el tinent coronel de la Guàrdia Civil, Manuel Tegido, serien executats els primers dies encara que, com en aquest cas, estigués de vacances a Guardiola de Berga. Altres homes marcats, en aquest cas mossos d'esquadra, pels esdeveniments ocorreguts a la zona del Vallès Occidental -Ripollet i Cerdanyola- serien executats.

El cas de Desideri Trilles, dirigent sindical del port, seria un exemple de les tensions que en aquest sector hi havia abans de la guerra. Aquestes mateixes tensions entre els tramviàries també aflorarien a l'estiu i a la tardor de 1936. En ambdós casos era la lluita pel control sindical absolut.

Tanmateix, en parlar de la violència i la repressió hem emprat generalment el terme executats o afusellats, però s'ha de tenir en compte que moltes vegades l'execució, generalment a trets de pistola o fusell en una cuneta o en una tàpia de cementiri, anava acompanyada d'un ritualisme escabrós i sàdic, que resulta difícil d'entendre i més d'explicar.

També hem constatat que entre els personatges acusats directament o indirectament de participar en algunes morts, s'hi observa la presència continuada de persones amb alguna característica física peculiar i que en algun cas no han passat a la història amb el seu nom, sinó amb algun malnom o renom que fa referència a aquesta característica física. Per exemple, el "Cojo de Málaga", a la comarca de la Cerdanya; o "El Manco", president del Tribunal Popular de Lleida. Els exemples són múltiples arreu de Catalunya. El més impactant de tots és el de Manuel Escorza del Val.

Alguns comitès prengueren mesures dràstiques i radicals contra persones acusades d'homosexualitat. En tot cas s'ha d'aclarir que no foren executades per la seva condició d'homosexuals, sinó per haver estat acusats d'alguna violació. I en aquest sentit, altres persones acusades de'aquest mateix delictes, violació, foren executades.

La cadència repressiva general de tot Catalunya té com a trets definitoris els següents: una allau de violència que esclata durant els tres primers mesos de la guerra (4682 persones fins al 30 de setembre i 6400 fins al 30 de desembre) per anar, de mica en mica, creixent fins desaparèixer després dels fets de maig. Amb tot no hem d'oblidar que en aquesta corba decreixent encara hi ha mesos que puja l'índex repressiu, com el novembre de 1936 i febrer i març de 1937 tot i l'entrada de la CNT-FAI al govern.

Tot això és mostra de les contradiccions existents entre l'endegament del procés revolucionari i els grups més radicals, també l'aparició de víctimes per represàlies de guerra a nivell comarcal i la continuïtat, encara que disminuïda, en la matança de religiosos.

Un altre tret definitori seria un nivell repressiu molt més baix durant l'any 1938. Bàsicament, la violència arbitrària que apareix és com a conseqüència de la lluita

contra el quintacolumnisme i els emboscats, així com per l'arribada de la guerra a les terres de Ponent i de l'Ebre. I un rebrot de la violència (360 persones executades) es produeix durant el període final de la guerra, en el qual, al costat de matances col·lectives, es donaren fets aïllats d'execucions.

Aquestes línies cronològiques de la violència i repressió coincideixen plenament amb les que va traçar mossèn Sanabre en el seu martirologi del bisbat de Barcelona, amb les víctimes religioses d'aquest bisbat.

Ara bé, aquests trets definitoris i característics a nivell general de Catalunya no coincideixen amb la cadència repressiva d'algunes comarques quan les analitzem individualment. Aquest seria el cas de les comarques on la repressió es concentra en els primers 30 o 45 dies d'esclatar la guerra. Així, l'Alt Penedès i el Baix Camp. En altres comarques el moment culminant de la repressió es dona pels mesos d'octubre i novembre -per represàlies de guerra-, cas del Baix Empordà, o com a conseqüència d'alguna matança col·lectiva de religiosos -cas de la Segarra-.

En alguna altra comarca el moment més fort de violència i repressió serien els darrers dies de la guerra -cas del Berguedà-.

Com a resultat tenim, doncs, que la història de la violència i repressió a Catalunya vista des de l'angle exclusivament cronològic manté uns trets generals coincidents, però amb la salvetat que aquesta història no es desenvolupà de la mateixa manera a totes les comarques.

En el conjunt del treball hem situat, sempre que ha estat possible, la víctima en el seu lloc d'origen i això ens mostra que les víctimes procedents de les nou regions catalanes guarden una desproporció entre llur nombre total i el pes relatiu en relació a la població de cada regió respectiva.

Així, en el cas del Barcelonès i les comarques que l'envolten destaca la idea que la repressió és menor a les zones industrials que a les rurals, tot i que al Barcelonès foren executades quasi el 30 per cent de total de Catalunya.

Es a les comarques sobretot vinícoles de l'interior del país on es donaren els índexs més alts de la repressió a tot Catalunya. En concret les comarques del Priorat i la Terra Alta, zones on el conflicte rabassaire era força important i que també tenien una tradició de lluita rural permanent i estaven econòmicament endarrerides. La Terra Alta coneix una repressió que trenca qualsevol mitjana regional o comarcal. El seu índex repressiu quasi quadruplica el global de Catalunya. Fets d'enfrontaments als inicis de la guerra (Vilalba dels Arcs), el pas i la presència de milícies forasteres i l'enfrontament entre els partidaris i enemics de les col·lectivitzacions (la Fatarella), ens expliquen aquesta taxa repressiva tan alta.

També i de bell nou hem de destacar la incidència de la repressió anticlerical en algunes comarques, com la Segarra i el Maresme, bàsicament per tenir-hi una forta presència algun orde religiós.

Resumint, tenim que les comarques rurals aporten la majoria relativa de les persones executades a Catalunya. La violència i la repressió és més dura a les comarques de l'interior, agrícoles, que no a les litorals més industrialitzades. També s'ha de valorar que en aquestes comarques agrícoles es donaren forts enfrontaments personals directes entre les diverses opcions que la situació revolucionària plantejava.

D'aquest conjunt comarcal i regional hem separat les execucions col·lectives del final de la guerra i d'alguns fets concrets de violència, com seria l'execució de 20 quintacolumnistes a les costes del Garraf

el mes d'abril de 1938.

En definitiva, durant el període revolucionari i el bèl·lic es viu a Catalunya una guerra social i una guerra de religió. És una època de profunds canvis socials i ideològics, és la lluita per construir una nova societat, un món nou, on cal esborrar els privilegis d'una societat injusta que per la força de les armes se'ls vol imposar una altra vegada. La guerra, i més una guerra civil, deixa un rastre profund que colpeja durament les generacions que hi participen. Ja fa molts de segles que Lucà va escriure: "Les ferides d'una guerra civil penetren profundament". Certament, així és a Catalunya.